

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1956.1.04>

EESTI TALURAHVASÕJA (JÜRIÕÕ ÜLESTÕUSU) LÄHTEKOHAST

S. VAHTRE,

ajalooteaduste kandidaat

Talurahvasõda Eestis aastail 1343—1345, mida selle alguse järgi, ööl vastu 23. aprilli (jüriöö) 1343, tavaliselt nimetatakse Jüriöö ülestõusuks, on üks kõige silmapaistvamaid lehekülgi eesti töötava rahva ajaloolises võitluses oma vabaduse eest. Saksa ja skandinaavia feodaalsete agressorite poolt vägivaldselt ikestatud, feodaalse ja koloniaalse rõhumise alla surutud eesti talurahvas andis selles ülestõususes välismaistele kurnajatele niisuguse löögi, mis pani ähvardavalt kõikuma võõrvõimu alused ja mille feodaalid üksnes suurte jõupingutustega suutsid maha suruda. XIV sajandi talurahvasõda, hoolimata selle paratamatult ebaedukast lõpust, andis eesti rahvale läbi aastasadade innustust võitluse jätkamiseks kuni lõpliku vabanemiseni igasugusest ekspluateerimisest ja rõhumisest.

Tõeliselt teadusliku, marksistliku hinnangu on see eesti vanema ajaloo suursündmus saanud alles nõukogude ajalooteaduses. Nõukogude ajaloolaste uurimused 1343.—1345. a. ülestõusu kohta, millistest uusimateks on ajalooteaduste kandidaadi A. Vassara poolt kirjutatud vastavad osad paljukõitelises „NSV Liidu ajaloo põhijoontes”¹ ja kolmekõitelise „Eesti NSV ajaloo” I köites², on selgitanud, et mainitud ülestõus oma põhiiseloosult oli talurahva feodaalidevastase klassivõitluse avaldus, mida tema suurt ulatust ja visadust arvestades võib kõrvutada paljudes teistes maades feodalismi ajal toimunud suurte talurahvaülestõusudega, nn. talurahvasõdadega. Eesti konkreetsetes oludes, kus feodaalide klass koosnes valdavas osas välismaalastest, peamiselt sakslastest, ekspluateeritava talurahva aga moodustasid eestlased, omandas võitlus ka rahvusliku vabadusvõitluse iseloomu.

Eesti XIV sajandi talurahvasõja üldiseloosum avamine annab võimalusi ka selle üksikprobleemide lahendamiseks, uurimise süvendamiseks küsimustes, milledele varem pole suudetud ammendavat vastust leida. Käesolevas kirjutises püütakse valgustada põhjusi, miks talurahvasõja koldeks ja ägedamaks võitlusrajooniks oli Harjumaa. Selle küsimuse selgitamine võimaldab saada mitmeti konkreetsema pildi talurahvasõja algperioodist, ühtlasi aga ka sügavamalt mõista tema põhjusi ning iseloomu.

¹ Очерки истории СССР, период феодализма, IX—XV вв. в двух частях, II, Москва 1953, lk. 586—590.

² Eesti NSV ajalugu kolmes köites, peatoim. G. Naan; I kd., toim. A. Vassar, Tallinn 1955, lk. 200—214.

Teatavasti on feodalismi aluseks feodaalne maavaldus. Just feodaalse maavalduse olukorra jälgimine eesti talurahvasõja eel annab seletuse ka ülestõusu territoriaalse lähtekoha suhtes.

1343.—1345. a. talurahvasõja eelõhtul oli eesti talurahva olukord kõige raskem nimeliselt Taani kuningale alluvas Harjus-Virus, kus korporatiivselt liitunud vasallid, rahvuselt enamikus (ca 80%) sakslased, juba XIII sajandil saavutasid suure sõltumatuse kuningavõimust ja tegutsesid üha julmelt talurahva ekspluateerimisel. Vasallide võimu majanduslikuks aluseks oli nende maavaldus. Eriti XIII sajandi teisest poolest peale, kui röövvallutajad olid jõudnud juba oma võimu enam-vähem kindlustada, asusid vasallid järk-järgult elama oma valdustesse ja asutasid sinna iseseisvad majapidamised — mõisad. See muudatus feodaalse maavalduse struktuuris tugevdas veelgi vasallide positsiooni, talurahva olukorrale avaldas ta aga väga negatiivset mõju. Mõisate rajamisel ja nende laiendamisel haarasid feodaalid vägivaldselt endi kätte üha enam talumaid. Talupoegi sunniti ehitama mõisahooned ja hakati nendelt nõudma ka tööd mõisamajapidamises. Juba küllalt koormavale loonusrendile lisandus teorent.

Seda asjaolu talurahvasõja eelduste kujunemisel on rõhutanud eriti H. Kruus. Ta kirjutab: „Mõisad ja neisse elama asunud vasallid etendasidki olulisemat osa kohaliku põlisrahva rõhumises ja kurnamises ning lõpuks nende seisukorra väljakannatamatuks kujunemises... Nii jätkus allaheidetud rahva olukorra järjekindel halvenemine, milleks andis erilise tõuke eramõisate tekkimine ja laienemine ning vasallide võimu ja osatähtsuse pidev tõus”³. Kuid H. Kruusi arvates on eespooltoodu kehtiv ühtviisi nii Harju kui Viru suhtes. Väites, et virulased elasid harjulastega „... enam-vähem ühe- suguseis tingimuses”⁴, jätab Kruus lahtiseks, miks algas ülestõus ja arenes erilise hooga just Harjus, kuna Virumaal oli ta ilmselt märksa nõrgem, nii et selle kohta allikais leiame vaid väheseid viiteid. Sama küsimuse ette on jäänud peatuma ka teised uurijad⁵.

Selle küsimuse lahendamiseks on tarvis lähemalt kindlaks määrata enne talurahvasõda asutatud mõisate arv ning paiknemine. Arvesse tuleb võtta aga mitte ainult vasallide eramõisad, mis Harjus-Virus olid enamuses, vaid ka maahärrade, piiskoppide, kloostrite jt. mõisad, sest kuigi kõige raskem oli ekspluateerimine eramõisates, halvendasid talurahva olukorda nii ühed kui teised. Tuleb otsekohe märkida, et allpool esitatavad absoluutsed arvud ei oma lünklikult ning ebatäielikult säilinud allikmaterjali tõttu kuigi suurt tähtsust, küll aga võime küllalt usutavaid järeldusi rajada nende suhtele. Esimese kindla järelduse annab võrdlus Harju-Viru ja ülejäänud Eesti ala vahel.

Mõisate rajamisest ja olemasolust XIII ja XIV sajandil Eesti muudes osades peale Harju-Viru on allikates üksikuid teateid⁶, kuid nende mõisate

³ H. Kruus, Eestlaste vabadusvõitlus a. 1343—1345. „Sõjasarv” I, Moskva 1943, lk. 24—25.

⁴ Sealsamas, lk. 28.

⁵ Mingit kriitikat ei talu „seletus”, mille andis selle küsimuse kohta balti-saksa tuntumaid agraarajaloolasi, pureaktsiooniliste vaadetega A. v. Transehe-Roseneck. Toetudes Läti Henriku kroonikale, püüdis Transehe-Roseneck tõendada, et virulased oma iseloomult olnud lihtsad inimesed ja alistavamad kui teised eestlased. (A. v. Transehe-Roseneck, Die Entstehung der Schollenpflichtigkeit in Livland. Mitteilungen aus der livländischen Geschichte, XXIII Bd., Riga 1924—1926, lk. 531, nota 3.)

⁶ Nii on ürikutes juba 1229. ja 1238. aastal juttu mõisate asutamise kavatsustest Saare-Lääne piiskopkonnas (Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten (järgnevalt LUB), hrsg. von Dr. Fr. G. v. Bunge, III Bd., Reval 1857, nr. 101a; LUB VI, nr. 1724), 1238. aastal aga juba olemasolevaist ja veel rajada kavatsetavaist (LUB I, nr. 156). Paavsti audiitori Franciscus de Moliano ülekuulamisprotokollis 1312. aastast mainitakse mõisaid Haapsalu ümbruses (Das Zeugenverhör des Franciscus de Moliano (1312), bearbeitet von A. Seraphim, Königsberg i. Pr. 1912, lk. 18).

täpsem asukoht jääb meile tavaliselt tundmatuks⁷. Harju-Viru alalt on aga sama aja kohta nimeliselt teada koguni üle 40 mõisa⁸. Uhtlasi on kindlaid andmeid, et tegelikult oli mõisate arv märksa suurem⁹. Siit nähtub, et Harju-Virus toimus mõisate asutamine hoopis intensiivsemalt kui mujal.

Kuni 1343. aastani on säilinud allikais märgitud järgmised Harju-Viru mõisad (allikais esmakordselt esinemise kronoloogilises järjekorras):

- 1) Vvaskael (1241)¹⁰ — Vaskjala, Jüri khk.
- 2) Pugiotae (1241)¹¹ — Puiatu, Jüri khk.
- 3) Uvalkal (1241)¹² — Valkla, Kuusalu khk.
- 4) Pyrgela (1298)¹³ — Perila, Harju-Jaani khk.
- 5) Tammes (1310)¹⁴ — Tamsi, Juuru khk.
- 6) Naystenoya (1314)¹⁵ — Muuga, Jõelähtme khk.
- 7) Uegheuur (1322)¹⁶ — Kiviloo, Kose khk.
- 8) Feyena (1325)¹⁷ — Vääna, Keila khk.
- 9) Kaunizaar (1326)¹⁸ — Kaunissaare, Kose khk.
- 10) Langedes (1336)¹⁹ — Lante, Kadrina khk.
- 11) Nova Curia (Nienhave) (1340)²⁰ — Uuemõisa, Kose khk.

Edasi on kahtlemata enne talurahvasõda asutatud alljärgnevad 5 mõisat, mis tsiteeritud allikate järgi aastail 1345—1346 kas võõrandati või kinnitati senistele valdajaile:

- 12) Layden (1345)²¹ — Laoküla, Harju-Madise khk.
- 13) Koschal (1346)²² — Kose, Kose khk.
- 14) Reyuenalle (1346)²³ — Revina, Edise ja Kukruse vahel, Jõhvi khk.
- 15) Ylmentsalo (1346)²⁴ — Ilmasalu, Harju-Madise khk.
- 16) Cuyvemetze (ca 1346)²⁵ — Kuimetsa, Juuru khk.

Suure tõenäolisusega võib enne talurahvasõda asutatuteks lugeda veel 7 mõisat, milledest 1379.—1435. a. on alles jäänud vaid „mõisa asemed” (*locus curiae, houestede* jt. sellesarnaste nimede all), mõisad ise on seega juba kadunud:

- 17) Nommepere (1379)²⁶ — Nõmme, Kose khk.

⁷ XIII sajandil (1282. a.) ainult Albu mõis Järvamaal (*alodium et molendinum in Alpie*) on märgitud nimeliselt (LUB III, nr. 475a).

⁸ Nende kindlaksmääramist kergendab P. Johanseni teoses „Die Estlandliste des Liber Census Daniae”, Kopenhagen—Reval 1933 (järgnevalt Johansen, Estlandliste), lk. 271—274 toodud loetelu, mis aga pole täielik. Selle koostamisel pole täielikult ära kasutatud Kukruse mõisa ürikutekogut (praegu Eesti NSV Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis Tartus, f. 2069), kus leiame veel kahe mõisa nimed Waggil ja Tatteris. Vastavad ürikud muide on ka Johanseni enda poolt publitseeritud (vt. *nota* 45, 49).

⁹ Näiteks selgub 1280. ja 1281. a. ürikutest ulatuslik mõisate asutamine Harju-Virus (LUB I, nr. 467 ja 475). Nimeliselt on sel ajal teada vaid 3 mõisat (vt. *nota* 10, 11, 12).

¹⁰ Liber Census Daniae (järgnevalt LCD), lk. 47 r. (Kasutatud faksiimilet Johansen, Estlandliste lõpus.)

¹¹ LCD, lk. 47 r. VI. ka Johansen, Estlandliste, lk. 272.

¹² LCD, lk. 46 v.

¹³ LUB VI, nr. 2763.

¹⁴ LUB III, reg. 727a.

¹⁵ LUB II, nr. 651.

¹⁶ Åbo Domkyrkas Svartbok, genom R. Hausen, Helsingfors 1890, nr. 30.

¹⁷ 35 Regesten und Urkunden zur Gütergeschichte Harrien-Wierlands (Harju-Virumaa) im 13. und 14. Jahrhundert, von P. Johansen. Opetatud Eesti Seltsi Aastaraamat 1930 (järgnevalt OESA 1930), lk. 8.

¹⁸ LUB II, reg. 858.

¹⁹ Sealsamas, nr. 770.

²⁰ Sealsamas, nr. 792.

²¹ LUB III, nr. 829a.

²² LUB II, nr. 845.

²³ OESA 1930, lk. 12.

²⁴ LUB III, nr. 841a.

²⁵ LUB I, nr. 508.

²⁶ OESA 1930, lk. 22.

- 18) Like (1379)²⁷ — Liikva, Keila khk.
- 19) Haragel (1379)²⁸ — Orava, Keila khk.
- 20) Cassicaiue (1384)²⁹ — Kurna, Jüri khk.
- 21) Yallas (1389)³⁰ — Jalase, Rapla khk.
- 22) Nygate (1394)³¹ — Nehatu, Jõelähtme khk.
- 23) Lakede (1435)³² — Lagedi, Jüri khk.

Nii saame kokku 23 mõisat, mis kas täiesti või enam-vähem kindlasti on rajatud enne 1343. aastat. Ilmselt pärast talurahvasõda, XIV sajandi teisel poolel on asutatud 6 uut mõisat, peamiselt varasemate mõisate asemele:

- 1) Koiranea (1384)³³ — Kurna, Jüri khk., endise Cassicaiue asemele.
- 2) Maarthe (1389)³⁴ — Maardu, Jõelähtme khk., endise Muuga asemele.
- 3) Tydenkule (1390)³⁵ — hilisem Rae, Jüri khk., endise Vaskjala asemele.
- 4) [Packer] (1392)³⁶ — Pakri, Pakri saarel, endise mandril (Laokülas) asunud mõisa asemele.
- 5) Lakede (1397)³⁷ — Lagedi, Jüri khk., endise mõisa asemele Lagedil (vt. *nota* 32).
- 6) Unas (1398)³⁸ — Kavastu, Haljala khk., kus 1386. aastal oli ainult küla³⁹.

Peale nende on allikais 1347. aastast kuni XIV sajandi lõpuni toodud veel 13 mõisa nimed, millele asutamise aega pole täpsemalt võimalik määrata. Arvestades aga seda, et säilinud kirjalikes allikais mainitakse mõisaid peaaegu alati hiljem nende tegelikust asutamisest, võime olla täiesti kindlad, et nendestki mõisatest vähemalt osa on rajatud juba enne 1343. aastat. Mõisad, millede kohta pole päris selge, kas on nad asutatud enne või pärast talurahvasõda, on järgmised:

- 1) Zaghe (1347)⁴⁰ — Saha, Jõelähtme khk.
- 2) Warpele (1347)⁴¹ — Varbola, Nissi khk.
- 3) Pirsen (1355)⁴² — Pirsu, Harju-Jaani khk.
- 4) Wolghe (1361)⁴³ — Võle, Haljala khk.
- 5) Ass[erie] (1367)⁴⁴ — Aseri, Viru-Nigula khk.
- 6) Waggil (1379)⁴⁵ — Vaila, Keila khk.
- 7) Kowe (1379)⁴⁶ — Kõu, Kose khk.

²⁷ OESA 1930, lk. 23

²⁸ Sealsamas.

²⁹ Sealsamas, lk. 27.

³⁰ Sealsamas, lk. 35.

³¹ LUB VI, nr. 2927.

³² Est- und Livländische Brieflade (järgnevalt Bfl.), hrsg. von Dr. F. G. v. Bunge und Baron R. v. Toll, I Th., 1. Bd., Reval 1856, nr. 160. Viidatud üriku järgi oli Lagedil 1435. aastal „mõisa aseme“ kõrval olemas ka uus mõis. Et viimane esineb allikais juba 1397. aastal (vt. *nota* 37), siis järelikult endine mõis eksisteeris ammu varem ja tema rajamine võis tõenäoliselt toimuda enne 1343. aastat.

³³ OESA 1930, lk. 27.

³⁴ Sealsamas, lk. 36.

³⁵ H. Zöge v. Manteuffel und E. Nottbeck, Geschichte der Familie Zöge von Manteuffel, Reval 1894, lk. 110.

³⁶ OESA 1930, lk. 42. Vt. ka Johansen, Estlandliste, lk. 466—468.

³⁷ OESA 1930, lk. 44.

³⁸ Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- und Curlands, VIII Bd., Reval 1861, lk. 324.

³⁹ LUB VI, nr. 2920. Vt. ka Johansen, Estlandliste, lk. 632.

⁴⁰ LUB III, nr. 872.

⁴¹ OESA 1930, lk. 13.

⁴² Sealsamas, lk. 16.

⁴³ Bfl. I, 1, nr. 54.

⁴⁴ OESA 1930, lk. 19.

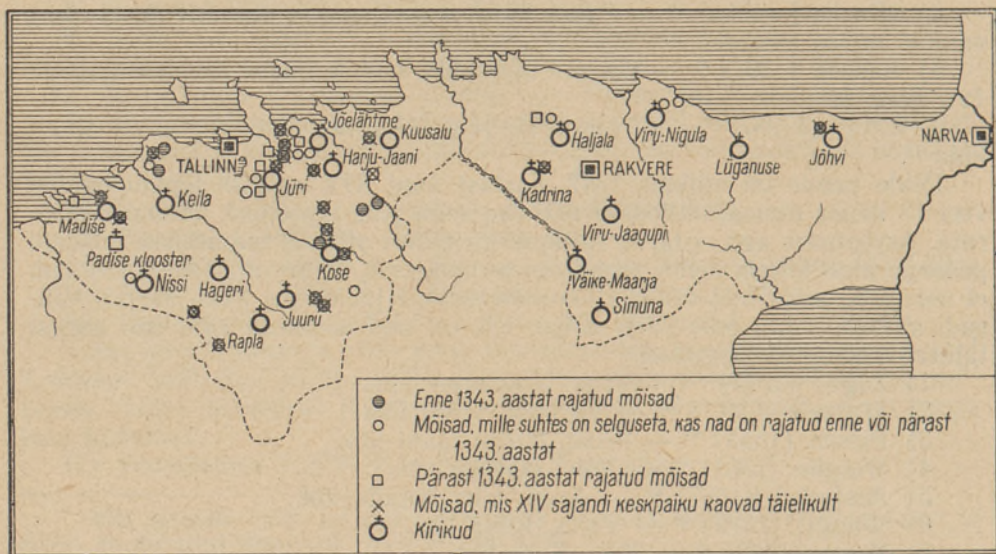
⁴⁵ OESA 1930, lk. 21.

⁴⁶ Sealsamas, lk. 22.

- 8) Costiuere (1379)⁴⁷ — Kostivere, Jõelähtme khk.
- 9) Calleuere (1387)⁴⁸ — Kallavere, Jõelähtme khk.
- 10) Tatteris (1390)⁴⁹ — Tatruse, Haljala khk.
- 11) Rysenberghe (1394)⁵⁰ — Riisipere, Nissi khk.
- 12) Wasschel (1398)⁵¹ — Vasta, Viru-Nigula khk.
- 13) Hoppenurme (1399)⁵² — hilisema Rae mõisa juures, Jüri khk.⁵³

Mis puutub mõisate suurusesse, siis selle kohta jäävad andmed kahjuks liiga napiks. Ainult vähema osa mõisate puhul märgivad allikad ka nende suuruse adramaades. Tavaliselt on see alla 10 adramaa, kuid mõned mõisad on olnud ka märksa suuremad. Nii kuulus Pirsu mõisale 1355. aastal koguni 24 adramaad. Väga ebatäielike andmete tõttu pole siiski võimalik selles osas üksikasjalisemat analüüsi teostada.

Vägagi huvipakkuv ja mitmeid järeldusi võimaldav pilt avaneb aga, kui kanda eespool loetletud mõisad kaardile ja vaadelda nende paiknemist. Näeme kõigepealt, et eriti tihedalt on mõisad koondunud Tallinna ümbrusse. See on kõigiti arusaadav, sest oli ju Tallinn Põhja-Eesti feodaalide kõige tähtsamaks keskuseks ja kindlustatud toetuspunktiks. Mõisate asutamine, feodaalide suundumine maale, pidi lähtuma esmajoones Tallinnast, algama selle lähemast ümbrusest. Edasi paistab silma, et mõisad asetsevad piirkondades, mis nii enne kui pärast XIV sajandit on ikka olnud tihedamalt asustatud. See kõik näitab ühtlasi, et meie poolt saadud pilt mõisate levikust on üldjoontes täiesti õige, kuigi me kõiki tolleaegseid mõisaid ei saa kindlaks teha.

Eespool märkisime juba, et Harjus-Virus oli mõisaid kaugelt rohkem kui mujal Eestis. Piisab ühest pilgust kaardile, et veenduda, kui ebaühtlaselt need omakorda jagunesid Harju ja Viru vahel. 23 mõisast, mis Harjus-Virus

⁴⁷ OESA 1930, lk. 23.

⁴⁸ Sealsamas, lk. 30.

⁴⁹ Sealsamas, lk. 41.

⁵⁰ LUB VI, nr. 2927.

⁵¹ LUB IV, nr. 1474.

⁵² OESA 1930, lk. 45.

⁵³ Johanseni arvamuse järgi oli see mõis olemas juba 1325. a. (Johansen, Estlandliste, lk. 373—374).

täiesti või enam-vähem kindlasti olid olemas enne 1343. aastat, asub Harjus 21 (91%), Virus aga ainult 2 (9%). Kui juurde arvata ka need 13 mõisat, mille asutamise aeg on ebamäärasem, jääb ikka püsima Harju täielik ülekaal — 30 (83%) Viru 6 (17%) vastu. Nii valitses mõisate asutamise, järelikult ka talurahva olukorra suhtes enne talurahvasõda suur erinevus mitte niivõrd kogu Harju-Viru ja Eesti teiste osade vahel, vaid just ühelt poolt Harju ja teiselt poolt muu Eesti, sealhulgas ka Virumaa vahel. Seega arvamus, nagu oleks harjulased ja virulased elanud ühesugustes tingimustes, osutub suurel määral ekslikuks ja desorienteerivaks.

Eespool toodut kinnitavad osalt ka talurahvasõja peamise jutustava allika, Liivi ordumeistri kaplani Bartholomäus Hoeneke nn. Liivimaa noorema riimkroonika andmed, mis on säilinud Johann Renneri küllalt täpses ümberjutustuses XVI sajandist. Kirjeldades võrdlemisi üksikasjaliselt talurahvasõja algust Harjus, rõhutab kroonik, et talupojad põletasid seal maha kõik aadlikkude mõisad⁵⁴. Jutustades hiljem võitlustest Lääne- ja Saaremaal (ülesthõuse levimisest Virumaale noorema riimkroonika Renneri ümberjutustuses midagi ei räägita), ei maini kroonik enam mõisate hävitamist. Kaasaegse, olukorda hästi tundva krooniku jutustus tõendab omakorda, et mõisad tollal olid levinud eriti Harjus. Nende purustamine loomulikult pidi olema ja oli Harju talupoegade üheks esmaseks tähtsamaks eesmärgiks.

Liivimaa noorema riimkroonika teade kõigi aadlikkude mõisate maha põletamisest Harjus leiab aga jällegi kinnituse dokumentaalses materjalis. Ka selle küsimuse jälgimine pakub mõndagi huvitavat.

Enne 1343. aastat allikais märgitud 11 mõisast kaovad 7 umbes sajandi keskpaigast peale täielikult ega esine enam üldse kunagi või siis esinevad alles hilisemal sajandil uuesti mõisatena. Need on Vaskjala, Puiatu, Valkla, Perila, Tamsi, Muuga ja Lante. Laoküla, Koset, Revinat ja Ilmasalu nimetatakse aastail 1345—1346 veel mõisatena, edaspidi aga enam mitte. Nendest Ilmasalu on langenud Taani kuningale tagasi senise valdaja Rølo de Ylmensalo surma tõttu (võib arvata, et ta tapeti talupoegade poolt). Pärast 1346. aastat ei esine enam Kuimetsa, pärast 1347. aastat Varbola ja pärast 1355. aastat Pirsu mõisat. Ainult „mõisa asemel“ olid XIV sajandi teisel poolel, nagu juba märgitud, alles jäänud Nõmme, Liikva, Cassicaiue, Jalase, Nehatu ja Lagedi (1435. a.) mõisatest.

XIV sajandi keskpaiku kaob seega 20 senist mõisat. Kokku 36 mõisast, mis võivad kõne alla tulla kui enne talurahvasõda asutatud, moodustab see 55,5%. Kui aga võtta ainult need 23 mõisat, millede olemasolu enne 1343. aastat on täiesti või enam-vähem kindel, siis nendest kaob 18, s. t. 78%.

Kui pidada meeles krooniku sõnu, siis ei saa olla kahtlust, milles seisab niisuguse massilise mõisate kadumise põhjus. Mõisad purustati ülesthõusnute poolt⁵⁵, ja seda tehti niivõrd põhjalikult, et feodaalid neid hiljem vähemalt samale kohale enam ei püüdnudki rajada. Muidugi on täiesti selge, et ka ülejäänud mõisad võisid olla ja ilmselt olidki samuti talurahvasõja ajal purustatud, need aga ehitati pärast seda endisele kohale uuesti üles. Kõneldes kõigi mõisate põletamisest pole kroonik igatahes liialdanud.

Mõningaid kaudseid lisatõendeid meie poolt märgitud mõisate hävitamisest ülesthõusnud talupoegade poolt võib leida veel ka nooremast riimkroonikast. Nii asus Kose mõis Ravila küla juures, kus talupojad kroonika

⁵⁴ Johann Renner's Livländische Historien, hrsg. von R. Hausmann und K. Höhlbaum, Göttingen 1876 (järgnevalt Renner), lk. 86.

⁵⁵ Seda tunnistab ka P. Johansen (Johansen, Estlandliste, lk. 274—275). Tol perioodil esines küll ka sagedamini kui hiljem mõisate asukohtade muutmist feodaalide poolt, mis aga ei seletaks mõisate niivõrd järsku massilist kadumist.

järgi käisid toidumoonas kogumas⁵⁶, Laoküla ja Ilmasalu aga Padise kloostri lähedal, mille vastu krooniku andmetel oli suunatud ülestõusnute üks esimesi tugevamaid rünnakuid ja mis nende poolt ka vallutati⁵⁷.

Tuleb veel tähelepanu juhtida ka sellele, et nendest mõisatest, mis meie arvates talurahvasõja ajal põhjalikult purustati, 2 (Lante ja Revina) asus Virumaal. See tohiks olla üheks lisatõendiks ülestõusu levimisest ka Virumaale, mida tihti, eriti balti-saksa ajaloolaste poolt, on püütud eitada. Selle juures pole aga siinkohal võimalik pikemalt peatuda.

Kuivõrd mõjuva hoobi andsid Harju talupojad 1343. aastal nende poolt nii vihatud feodaalide mõisatele, nähtub järgnevast arvestusest. Kuni talurahvasõjani võisime kogu Harjus-Virus loetleda 23 mõisat ja peale selle veel 13 mõisat, mis vähemalt osalt olid rajatud enne talurahvasõda. Neist langes Harjumaale esimesest kategooriast 21 ja teisest 9. XIV sajandi lõpul oli eespool toodud andmete järgi Harjus-Virus 22 mõisat, nendest Harjus 17. Siin tuleb pealegi arvestada veel seda, et sajandi teisest poolest on allikmaterjali säilinud tunduvalt rohkem. Nii ei jõudnud mõisate arv enam kui poole sajandi kestel ikkagi veel selle tasemeni, milleni ta oli tõusnud 1343. aastaks.

Liivimaa noorema riimkroonika jutustusest Padise kloostri vallutamise kohta talupoegade poolt talurahvasõja algul on mõnikord tehtud põhjendamatu järeldus, nagu oleks ülestõus just sellega alanudki⁵⁸. Tegelikult seda kroonika tekstist ei saa välja lugeda. Küll aga tõendab krooniku teade, et Padise oli üks esimesi ülestõusust haaratud kohti, kuhu olid koondunud küllalt tugevad talupoegade jõud. Kus nimelt anti ülestõusu signaal, milleks krooniku järgi oli ühel mäekünkal asuva maja süütamine⁵⁹, pole teada. Kuigi oluline see ka pole, sest kroonikast nähtub selgesti, et ülestõus algas esimese märgutule järel otsekohe paljudes kohtades, ilmselt ühekorraga enam-vähem kogu Harjumaal. Ägedamad võitlusrajoonid peale Padise ümbruse pidid igatahes olema need, kus rohkem oli rajatud mõisaid (vt. kaart lk. 70). Sellisena paistab teiste seast eriti silma Jüri kihelkond, mida tuleb lugeda üheks ülestõusu tähtsamaks keskuseks ka tema asukoha tõttu Tallinna külje all, mida talupoegade malev asus piirama. Siin toimus ka tuntud Sõjamäe lahing.

Põhjus, miks 1343.—1345. a. talurahvasõja koldeks kujunes Harjumaal, peitub seega feodaalse maavalduse arengu ebaühtluses talurahvasõja eelsel perioodil. XIII sajandil ja XIV sajandi esimestel aastakümnetel arenes feodaalide iseseisvate majapidamiste — mõisate asutamine kõigi teiste Eesti osadega, ka Virumaaga võrreldes kõige kiiremas tempos Harjumaal. Välismaiste orjastajate feodaalsele ja koloniaalsele ikkele alistatud eesti talurahvast langesid seetõttu kõige intensiivsema ekspluateerimise alla Harju talupojad. Vastuseks feodaalide pealetungile oli harjulaste suhteliselt hästi organiseeritud, võimas relvastatud väljaastumine, mille eesmärgiks seati võõrvõimu jäägitu likvideerimine. Järk-järgult, suuremal või vähemal määral, hõlmas see ülestõus kogu Eesti ala, muutudes tõeliseks talurahvasõjaks. Harjulaste üheks esmaseks eesmärgiks oli feodaalide mõisate purustamine, mis teostati niisuguse põhjalikkusega, et need suutsid sellest enam-vähem toibuda alles XV sajandil.

Tartu Riiklik Ülikool

Saabus toimetusse
24. II 1956

⁵⁶ Renner, lk. 87.

⁵⁷ Sealsamas, lk. 86.

⁵⁸ Eriti püüdis seda väita J. Luiga oma diletantlikus, igasuguse teadusliku väärtuseta, kuid kahjuks siiski sageli kasutatud teoses „Eesti vabadusvõitlus 1343—1345. Harju mäss“, Tallinn 1924.

⁵⁹ Renner, lk. 86.

ОБ ИСХОДНОМ ПУНКТЕ КРЕСТЬЯНСКОЙ ВОЙНЫ 1343—1345 ГОДОВ В ЭСТОНИИ

С. Х. ВАХТРЕ,

кандидат исторических наук

РЕЗЮМЕ

Вопрос о том, почему очагом эстонской крестьянской войны в 1343—1345 годах (так называемого восстания Юрьевой ночи) явилась земля Харью (в северной Эстонии), уже давно привлекал внимание историков.

Основой феодализма, как известно, является феодальная собственность на землю. Естественно, что и при изучении крестьянских восстаний прежде всего необходимо обратить внимание на конкретное состояние феодальной земельной собственности.

При изучении развития феодальной земельной собственности в Эстонии накануне крестьянской войны выясняется большое различие в этом процессе между Харьюмаа и другими частями Эстонии. Основание феодальных имений шло в Харьюмаа более быстрыми темпами, чем в остальных районах. По сохранившимся источникам мы можем установить, что в Эстонии, за исключением Харьюмаа и Вирумаа, до крестьянской войны 1343—1345 гг. были основаны лишь отдельные имения. В то же время в Харьюмаа и Вирумаа, где власть номинально принадлежала датскому королю, фактически же — местным немецким вассалам, мы насчитываем их уже не менее 23. Из них 21 имение в Харьюмаа, что составляет 91 процент. Кроме того, имеется еще 13 имений, время основания которых не совсем ясно, но часть их, несомненно, основана раньше 1343 года. И из них преобладающее большинство (9) приходится на Харьюмаа.

Если учесть, какое отрицательное влияние имело основание имений на положение крестьян, находившихся под тяжелым феодальным гнетом иноземных феодалов, то становится понятным, почему Харьюмаа стала очагом восстания, которое затем охватило почти всю Эстонию и переросло в крестьянскую войну.

Во время крестьянской войны крестьяне Харьюмаа разгромили имения феодалов столь основательно, что большинство из них впоследствии не было восстановлено на прежних местах. К началу XV века, т. е. спустя более полувека после восстания, количество имений в Харьюмаа еще не достигло уровня 1343 года.

Тартуский государственный университет

Поступила в редакцию
24 II 1956

ON THE STARTING-POINT OF THE PEASANT WAR OF 1343—1345 IN ESTONIA

S. VAHTRE

SUMMARY

The problem why the district of Harjumaa (N. Estonia) proved to be the centre of the Estonian peasant war of 1343—1345, known as the uprising of St. George's Eve, has long occupied the attention of historians.

The basis of feudalism, as is well-known, lies in the feudal ownership of the land. For this reason, in dealing with the problem of peasant uprisings,

it is necessary first of all to determine the exact state of affairs with regard to the feudal ownership of the land.

Studying the development of feudal land ownership in Estonia on the eve of the peasant war, we become aware of a fundamental difference in this respect between Harjumaa and other parts of Estonia. The formation of feudal estates in Harjumaa progressed more rapidly than elsewhere. On the basis of the evidence available we may state with certainty that, with the exception of Harjumaa and Virumaa, only a few separate fiefs had been founded in Estonia prior to the peasant war of 1343—1345. On the other hand, in Harjumaa and Virumaa, nominally under the sway of the Danish king, but in fact controlled by the local German vassals, there were no less than 23. Of these 21, or 91%, were situated in Harjumaa. Apart from these we know of 13 other fiefs, the foundation of which cannot be dated precisely, though a part of them were undoubtedly formed before 1343. Of this latter number the overwhelming majority (nine fiefs) were similarly situated in Harjumaa.

When we consider the negative effect exercised by the rise of the fiefs on the state of the peasantry, which now fell under the heavy feudal yoke of foreign overlords, we can readily understand why Harjumaa became the centre of an uprising which subsequently spread over nearly the whole of Estonia and flared up into a peasant war.

During the course of the peasant war the peasants in Harjumaa smashed the estates of their feudal overlords so completely that the majority of them were never restored in their former boundaries. By the beginning of the 15th century, more than fifty years after the uprising, the number of fiefs in Harjumaa had not yet attained the level of 1343.

Tartu State University

Received
Febr. 24, 1956